

Göçmenler ve Mülteciler: Travma, Sürekli Yas, Önyargı ve Sınır Psikolojisi

Migrants and Refugees: Trauma, Continuous Grief, Prejudice and Border Psychology

Gizem Dik^a

Volkan, Vamık (2017), Göçmenler ve Mülteciler: Travma, Sürekli Yas, Önyargı ve Sınır Psikolojisi, Pusula Yayınevi, 1-152.

Göç ve göçmen krizi artan ırkçılıkla beraber son dönemlerde gündemde oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Her ne kadar taraflar bu olguyu yeni bir hadise/krizmiş gibi düşünseler de esasında göç milletlerin oluşumunda ve idamesinde güçlü bir role sahiptir. İlk atalarımızın yeni yurt arayışı ile beraber Etiyopya'dan başlayan göç macerası, tarihin doğal akışında Latinleri Germenlerle, Türkler'i Ortadoğu milletleriyle ve daha nicelerini başka niceleriyle tanıştırdı ve yeni bir bütün haline getiren bir dönüştürücü görevi görmüştür. Fakat belirtilmelidir ki bu süreç her zaman barış ve esenlik içerisinde gerçekleşmemiştir. Halkların "kendisi olmayan" karşısındaki korkusu birbirlerine karşı düşmanca tutum ve davranışlar sergilemelerine yol açmıştır. Mesele ekonomi, siyaset bilimi, sosyoloji gibi birçok disiplin tarafından incelenebileceği gibi psikolojik bir değerlendirmeye de ihtiyaç duymaktadır.

Konu göçün psikolojik boyutuna gelince Prof. Dr. Vamık D. Volkan akla gelecek önemli isimlerden biridir. Hem siyasal bilimler hem de psikoloji alanlarında uzmanlığa sahip olan yazar, her iki alanın da altbaşlığında yer alan göç ve iltica olgusunu incelerken uzun yıllar göçmenlerin yoğun olduğu çatışma bölgelerinde bulunmuş, bölgede bulunan insanların

^a Gizem Dik, İbn Haldun Üniversitesi, gizem.dik@ibnhaldun.edu.tr.

tutum ve davranışlarını incelemiştir. 2002 yılına kadar Virginia üniversitesinde ders veren yazar, aynı zamanda Politik Psikoloji, Ölümsüz Atatürk: Yaşamı ve İçdünyası, Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre gibi önemli eserlerin de sahibidir. Yazar, çatışma bölgelerinde yürüttüğü akademik çalışmalar sebebiyle Nobel Ödülü'ne aday gösterilmiştir.

Bu kitapta ise göç ve göçmenlik olgusu, psikanaliz kuramlarıyla açıklanmaktadır. Bahsini ettiğimiz kitap sosyal bir meseleyi, göç ve iltica olgusunu, psikoloji perspektifinden sorulara tabii tutar. On bölüm, iki ayrı kısımdan oluşan bu kitap mülteci krizini genel çerçevesiyle ele aldıktan sonra yetişkin göçmenleri, ergenleri, çocukları ayrı ayrı tartışarak göçün bu gruplar için nasıl bir tecrübe olduğunu açıklamaya çalışır. En nihayetinde ise yazar göçmenler/mülteciler ile yerli halk arasındaki ilişkinin psikolojik temellerinin, “ben ve öteki” anlayışının kurulan ilişkide nasıl bir öneme sahip olduğunun altını çizer.

Yas, Göç ve Kaybedileni Unutma(Ma)K

Yazar göç olgusu ile yas tutma arasında bir bağlantı kurarak göçmenlerin ve mültecilerin yas tutma semptomlarını gösterdiklerine işaret eder. Vatanlarından ayrılan insanların yakınlarını kaybeden insanlarla ortak bir acıyı ve özlemi tecrübe ettiklerini iddia eden Volkan, bu tez üzerine derin bir analiz ortaya koyar. Yazar, yas üzerine temellendirmesini Freud, Pollock, Lindermann gibi önemli isimlerin tez ve çalışmaları üzerine inşa eder. Eser içerisinde kavram, “yas tutma, bir bireyin, ilişkili etkilerle uğraşma yoğunluğunu kaybedene kadar yitirilmiş kişiler ya da şeylerin imgelerini yoğun bir biçimde içsel olarak gözden geçirmesini ifade eder” (Volkan, 2019: 30) diyerek tanımlanır. Bu süreçte insanlar hem sevilen kişi/nesneyi kaybetmenin acısını yaşar hem de onları geri getirmeye çalışır. Aynı zamanda yas sürecindeki bireyler bir şey yahut biri kaybolmuşken hala yaşıyor olmanın suçluluk duygusunu da omuzlarında taşırlar. Mültecilik/göçmenlik mevzuuna bakıldığında da bu duygu durumunun tespiti mümkündür. Yerinden edilen kişi bir yandan kaybettiği toprağın, derenin, çayın özlemini duyarken diğer yandan tüm bu kaybedişlere rağmen hala hayatta olmanın suçluluk duygusunu taşır.

Yas sürecinin sona ermesi içinse yitirilen kişinin veya nesnenin temsilinin artık geleceksiz olduğu yas tutan tarafınca kabul edilmelidir. Yas sürecini bitiremeyen, yani yitirilen nesneyi geleceksiz kılamayan insanlar da vardır; sürekli yas tutanlar. Bu kişiler kendilerini hayat boyunca sonu olmayan yas sürecinin içinde bulurlar. Bu tip bir yas tutma halinin de çeşitli tezahürleri mevcuttur. Bazen yas tutan kişinin belli başlı nesnelere, hatta yaşayan varlıkları adeta bir yas kasası olarak kullandığı görülür. Bu tip nesnelere fotoğraf makinesi, taş, hatta bir çocuk bile olabilir. Babası vefat eden birinin babasının kol saatini daima yanında taşıması buna örnek olarak gösterilebilir. Volkan, bu tip nesnelere bağlantı kurucu nesne olarak isimlendirmektedir.

Sürekli yas tutma hali ve bağlantı kurucu nesne seçimi mülteciler/göçmenler arasında oldukça yaygındır. Kişiler normal kabul edilen yas sürecini tamamlayamadıklarından hayatları boyunca kaybedilenin hüznünü ve özlemini duyarlar. Volkan, danışmanlığını yaptığı birçok Uygur Türk'ünün göç ettikten yıllar sonra dahi sürekli yas tutma belirtilerinden biri olan “donuk rüyalar” gördüğünü söyler. Aynı zamanda bu kişiler yaşadıkları hayatı ve ülkelerini kederli bir duygu durumu ile hatırlamaya devam ederler.

Bağlantı kurucu nesne ise göçmenler/mülteciler arasında çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, yazar kendisinin ABD'ye yerleştiğinde fotoğraf albümünü nasıl bağlantı kurucu nesne olarak seçtiğinden bahseder. Fotoğraf albümü, kendisinin de isimlendirdiği gibi, yazarın Amerika'ya gelmeden önceki hayatını temsil etmektedir. Albümü güvenli bir yere koyarak saklamak yazarın yas sürecini dışsallaştırmasına yardımcı olmuştur. Kitapta verilen diğer örneklere baktığımızda ise göçmenlerin/mültecilerin zaman zaman ortak bir bağlantı kurucu nesne seçtiğini farkederiz. Örneğin, göç etmeye zorlanan Filistinlilerin anahtarlarını hala korudukları ve sakladıkları herkesçe bilinir. Bu durum aslında Filistinlilerin vatan kaybı karşısında patolojik bir yas haline büründüklerini, anahtarların ise bağlantı kurucu nesne olarak seçildiğini göstermektedir.

Bağlantı kurucu nesne seçiminin kitaptaki en ilginç örneği ise FKÖ'nün hayatını kaybeden bir militanın arkada bıraktığı kızı olsa gerek. Uçak korsanı olan militan vefat ettikten sonra kızı adeta bir Meryem figürüne dönüşmüştür. Bir yandan geleceğe dair zafer umudunu simgeleyen genç kız aynı zamanda saflığın ve ulaşılamazlığın da sembolü olmuştur. FKÖ direnişçileri arasında sihirli bir yer tutan kız ise oynadığı rolün farkındadır; kendisine duyulan özlem ve hayranlık aslında kaybedilen vatana, yani Filistine yönelik duyguların yansımasıdır.

Bunlara ek olarak belirtilmelidir ki bağlantı kurucu nesne seçimi tam anlamıyla avantaj ya da dezavantaj olarak nitelendirilemez. Bireyler eğer bu nesnelere uyum sağlayıcı bir biçimde kullanırsa yitirilen şeyi geleceksiz kılabilir ve böylece hayatına devam edebilir. Fakat bazı durumlarda bağlantı kurucu nesneyle olan ilişki bireyin yeni yaşama adaptasyon sürecini baltalayabilecek kadar hastalıklı bir hale bürünebilir. Yazar, buna örnek olarak göçmenlerin anadilini bağlantı kurucu nesne olarak seçmeleri durumundan bahseder. Bu tip bir örnekte bireyler yeni bir dil öğrenmekte güçlük çekebilirler.

Göç/İltica Sirasında Ergenler ve Çocuklar

Eserden anlaşıldığı üzere ergenler ve çocuklar göçü yetişkinlerden daha farklı bir şekilde tecrübe ederler. Yazar çocukların göçü anlama sürecini onların ölümü ve kaybı nasıl

karşıladıklarını analiz ederek temellendirir. Ergenlerin durumu ise onların çocukluktan ayrılp birer yetişkin olma süreciyle yakından ilgilidir.

Biraz daha detaylandırmak gerekirse, çocuklar ölümün kesin olduğuna dair bir algıya sahip değillerdir; ölümün tersine çevrilebilir bir şey olduğuna inanırlar. Buna binaen mülteci veya göçmen çocukların yitirdikleri vatana ve nesnelere dair hayali zihinsel imgelere sahip oldukları bilinir. Ayrıca mülteci/göçmen çocukların yeni yerleşilen yerdeki adaptasyon süreci, sahip olduğu bilinçdışı fanteziler ve dışsal travmatik olaylar tarafından etkilenir (Volkan, 2019: 68).

Yazar, çocuk- göç ilişkisinin ötekiyi anlama üzerindeki etkisinden bahsederken yeni bir kavrama daha atıfta bulunur; depolama. Depolama, çocuğa ait olmayan duygu ve tecrübelerin kendisine davranış yahut telkin yoluyla aktarılma durumudur. Örneğin, bir çocuğun 2 yaşından itibaren babasını görmediğini farzedelim. Böyle bir durumda eğer anne çocuğa duygu aktarımı yaparsa, çocuk annesinin babasıyla olan tecrübesini kendi yaşamışçasına sahiplenebilir. Depolama, aile fertlerinin çocuğa soy, din, renk gibi özellikler üzerinden bir “ben” algısı oluşturmasına da izin verir.

Mevzu ergenliğe geldiğinde ise süreç bir miktar daha komplike hale gelir. Ergenler hali hazırda bir bitişi ve başlangıcı, geçmişini bırakıp yeni bir hayata başlamayı deneyimlerler. Göç etme durumundaki ergenlerden ise yazar şu şekilde bahseder;

“Göç, özellikle de zorunlu göç, kayıpları ve kazançları beraberinde getirdiğinden, yerinden, yurdundan ayrılarak tanıdık bir yerden yabancı bir yere gidiş, ergenlerin içsel ve dışsal karmaşalarını birleştirmelerine yol açar. Amsterdamlı psikanalist Jelly van Essen’in ifadesiyle bu ergenler, “çifte yas” ile karşı karşıya kalırlar (Van Essen, 1999, s.30).” (Volkan, 2019: 90).

Bu da demektir ki ergenlik çağındaki bireyler göç sürecinde iki hadiseyi aynı anda tecrübe etmekte; bir yerden başka bir yere gidiş ve çocukluktan yetişkinliğe geçiş.

Göç/İltica Ekseninde Ben ve Öteki

Kendimizi bir başkası sayesinde bildiğimiz söylenir. Bir başkasının bizden farklı bir varlık olduğunu bilmek kimlik algımızı, kendimizi tanımlayış tarzımızı şekillendirir. Bahsedilen durum hem bireyler hem de topluluklar için geçerlidir. İşte Volkan, bu meseleyi göçmen/mülteciler ve yerli halkın arasındaki ilişkisini açıklamak için yeniden ele alır. Yazar, öncelikle bir başkası hakkında sahip olduğumuz önyargıları ve tutumları inceler. Daha sonrasında

ise mülteciler/göçmenler ile yerli halkın arasındaki ilişkinin, önyargıların ve düşmanlığın sebeplerini tartışır.

Yazara göre, bu tip tutum ve davranışların nedenleri bireyin çocukluk dönemi sırasında gerek anne gerek diğer nesnelere kurduğu ilişkilerin arkasında aranmalıdır. Çocuğun anne ve diğer kişi/nesnelere bağlanmayı tecrübe ettiği ilk üç yıllık dönem, onun öteki kavramını içselleştirmeye başladığı yıllar olarak gösterilir. Bu noktada Volkan, psikanaliz kuramlarıyla “yabancı kaygısının” ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını da belirtilen süreç üzerinden temellendirir. Yazarın tanımına göre yabancı kaygısı “çocuğun, etrafındaki herkesin onun bakımıyla ilgili kişiler olmadığına dair farkındalığıdır” (Volkan, 2019: 122). Bu farkındalık sebebiyle çocuk, gerçekten bir tehlike olup olmaması farketmeksizin etrafında bulunan yabancılardan korku duyar. İşte bu, önyargıların temelindeki ana prensibi olarak gösterilir.

Önyargıların yanısıra grup psikolojisi ve psikolojik sınırdan bahsetmek de büyük önem arzeder. Bireyler için bir gruba dahil olmak, grubun kimliğine ait öğeleri onaylamak ve bunun dışında kalanları önlemek demektir. Bireyler çocukluktan itibaren nelerin kendi büyük gruplarına ait olup nelerin başka gruplara özel olduğunu deneyim ve gözlem yoluyla öğrenmeye başlar. Volkan bu farketme sürecinden “uygun dışsallaştırma hedefleri” olarak bahseder. Psikolojik sınırdan kasıt ise bireylerin, ulusal sınırlar gibi fiziksel sınırlandırmaları “biz ve onlar” psikolojisine dönüştürerek içselleştirmesidir. Yazar, Ürdün-İsrail sınırını psikolojik sınırın bir örneği olarak gösterir. Eserde anlatıldığına göre İsraili güvenlik güçleri Ürdün’den gelen araçlara ek prosedürler uygulayarak psikolojik ritüeller gerçekleştirirler. Böyle yaparak Ürdünlülere karşı sahip oldukları “düşman öteki” algısını pekiştirmiş olurlar.

Bu noktada denebilir ki halklar, grup psikolojisinin etkisiyle yeni gelenden korkmakta ve varolan fiziksel sınırları korumaya çalışmaktadır. Sahip olunan korku sebebiyle “öteki” olarak damgalanan kimseler toplumsal hayatta kötü giden her şeyden sorumlu tutulur. Volkan bu durumu şöyle anlatır; “Psikolojik açıdan ele alındığında, temel olarak, sahip oldukları büyük grup kimliklerinin “öteki” tarafından kirletilmesinden korkarlar.”(Volkan, 2019: 138). Buradan anlaşılabilir ki yabancılara yönelik süregelen nefret söyleminin asıl sebebi göçmenlerin/mültecilerin kendileri değil, yerli halkın onları grup kimliğine tehdit olarak algılamasıdır.

Yazar, bu duruma örnek olarak Abhaza’dan Gürcistan’a Özetle, Gürcü-Abhaz savaşının ardından Gürcü kökenli yerleşimciler Gürcistana göç etmeye başlamışlardı. İlginçtir ki aynı etnik kökene sahip olmalarına rağmen yerli Gürcistan vatandaşları yeni gelenleri istememiş, mülteci karşıtı söylemlerde bulunmuşlardır. Yazar, bu durumun muhtemel sebebi olarak Gürcistan’da çeşitli aşiretlerin varlığına ve yeni gelenlerin mensup olduğu aşiretin görece

olarak farklı bir büyük grup oluşturmasına işaret eder.

Sonuç

Mevzu bahis eser, politikacılar ve medya tarafından basitleştirilmiş göç söylemine yeni bir mercek bakma imkanı sunar. Bu mercek yerinden edilen insanların geçirdikleri sancılı süreci, bu süreçten onlara nelerin miras kaldığını ve bununla nasıl başa çıktıklarını bizlere göstermektedir. Merceğin, yani psikolojinin insanları ve onların davranışlarını anlamlandırma çabası eseri benzerlerinden farklı bir konuma taşımış, ele aldığı meseleyi ise insanileştirmiştir.

Psikanaliz kuramlarının uygulama alanı olarak kullanıldığı göç ve iltica mevzusu eser boyunca tutarlı bir bütün oluşturur. Fakat bunun yanı sıra, psikanaliz kuramlarının kullanılmasının bir meselenin psikolojik boyutunu kavramak için yeterli olmadığını da farkında olunmalıdır. Her ne kadar yazarın böyle bir iddiası olmasa da okuyucunun yapılan açıklamaların yalnızca bir ekole dayandığını göz önünde bulundurması gerekir.